

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41

Aralık 2015 December 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE VÜCUT VE ORGAN ADLARI
NAMES OF HUMAN BODY AND ORGANS IN DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK**

Cihan ÇAKMAK*

Öz

11. yüzyılın eşsiz eseri Dîvânu Lugâti't-Türk Kâşgarlı Mahmud tarafından 1074-1077 yılları arasında kaleme alınmıştır. Eser Araplara Türkçeyi öğretme amacıyla kaleme alınmış, Kutadgu Bilig ile birlikte Karahanlılar döneminin en önemli iki eserinden biridir. Yaklaşık 8000 civarında kelimeyi ihtiva eden eserde Kâşgarlı 11. yüzyılda yaşamış Türk boylarının konuştukları ağız özelliklerinden, dağ, göl ve yerleşim yeri adlarına; atasözlerinden kullanılan araç gereçlere; hastalıklardan tedavi yöntemlerine kadar geniş bir yelpazede bize o dönemki Türk dünyası hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Çalışmamızda Dîvânu Lugâti't-Türk'te insan vücudu ve anatomisine ait kelimeler listelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu söz varlığı iç organlar, üreme organları, kemik ve eklem adları, temel organlar gibi başlıklar altında tasnif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk, Söz Varlığı, Organ Adları, Anatomi.

Abstract

The unique work of 11th-century Dîvânu Lugâti't-Türk was written between the years 1074-1077 by Kâşgarlı Mahmud. The work was written in order to teach Turkish to Arabs, and it is one of the most important work of two Karahans period with Kutadgu Bilig. In the work containing about 8000 words, Kâşgarlı gived important informations about period of 11. century Turkish Word, and Turkish tribes lived in that period and their spoken mouth features, names of mountain, lake and places, equipments used in proverbs, diseases and treatment of diseases.

In our study, the words belongs to human body and anatomy in Dîvânu Lugâti't-Türk was tried to be listed. The vocabulary have been classified under the headings such as internal organs, reproductive organs, bones, names of joint and basic organs.

Keywords: Dîvânu Lugâti't-Türk, vocabulary, organ names, anatomy.

1. Giriş

Dîvânu Lugâti't-Türk XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud tarafından kalem alınmış ve dönemin Abbasi halifesine sunulmuştur. Çağının en güçlü kalemlerinden olan Kâşgarlı atının sırtında Türk boylarını adım adım dolaşmış, halkın konuştuğu kelimelerden, gelenek-göreneklerine, yiyeceklerinden gündelik hayatta kullandıkları araç gereçlere, atasözlerinden çocukların oynadıkları oyuncaklara varana kadar çok sayıda malzemeyi Dîvân'ına kaydetmiştir. Listelediği yaklaşık 8000 civarında kelime adeta 11. yüzyıl Türk Dünyasına ayna tutmakta ve okuyucuların önemli ölçüde fikir sahibi olmasına imkan sağlamaktadır.

Çalışmada esas itibarıyla Ahmet Bican Ercilasun ile Ziyat Akkoyunlu'nun 2014 yılında birlikte hazırladıkları *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı çalışma kullanılmıştır. Şüphesiz DLT çok sayıda çalışmaya konu olmuş, içindeki malzeme işlenmekle bitmeyecek kadar zengindir. Bu çalışmada Dîvân'daki insan anatomisine ait vücut ve organ adlarına ait söz varlığı ele alınmıştır.

2. İnceleme yöntemi

Çalışmada elde edilen söz varlığı *iç organlar, üreme organları, kemik ve eklem adları* ile *temel organlar* başlıkları altında tasnif edilmiştir. İncelemede Ahmet Bican Ercilasun ile Ziyat Akkoyunlu'nun çalışmasının yanı sıra Sir Gerhard Clauson'un 13. yüzyıl öncesindeki Türkçe söz varlığına ilişkin yayımladığı *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* ile Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* eserleri kullanılmıştır.

Çalışmada mümkün mertebe organ adlarının ilk şekillerine sadık kalınmaya çalışılmış, *sünjük* "kemik", *adak* "ayak" gibi birkaç örnek dışında Çağdaş Türk lehçelerindeki görünümüne yer verilmemiştir. Bununla birlikte organ adlarının lehçelerde bugün yaşayan şekillerine bakıldığında söz konusu kelimelerin aynen veya birkaç ufak ses değişikliği ile canlı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Madde başlarına yönelik etimoloji tahlilleri yapmaktan da kaçınılmıştır.

Söz konusu çalışmadaki esas amaç 11. yüzyılın önemli bir eseri olan Dîvânu Lugâti't-Türk'teki insan vücudu ve anatomisine ait organ adlarının bir sınıflandırılmasının yapılması ve bu kelimelerin hangi oranda

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, cihancakmak1818@gmail.com

Türkçe kökenli olduklarını ortaya koymaktır. Çalışmada *hapax legomenon*¹ adı verilen Türkçe metinlerde sadece bir kere kullanılmış ve günümüzde kullanılmayan verilere de rastlanmaktadır.

Çalışmanın sonuna Divânu Lugâti't-Türk'ün Dizin kısmındaki vücut ve organ adlarıyla ilgili alfabetik bir liste eklenmiştir.

3. Söz Varlığı Araştırması

3.1. Temel Organlar

3.1.1. *adak*: ayak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 566); *adak*: ayak, ilk anlamı *ayak* olmakla birlikte mecaz anlamıyla “dağın ayağı, sonu” manasında da kullanılır (EDPT: 45); *adak*: ayak (EUTS: 3). *ayak*: ayak → *adak* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 566); *azak*: bazı Kıpçak, Yemek, Suvar ve Bulgarlarda ayak. (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 567); bk. *adak*

3.1.2. *eñ*: yanak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 640); *añ*: yanak I, 40-16 (Atalay, 25); *añ*: bk. *eñ*: yanak (EDPT: 165-166).

3.1.3. *ağut*: avuç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 542); *adut*: avuç. Bazen *el ayası* anlamında kullanılır. (EDPT: 44); *adut*: avuç, avuç dolusu (EUTS: 6).

3.1.4. *ağız*: insanın ve bütün hayvanların ağızı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 543); *ağız*: ağız, anatomik organ adı (EDPT: 98); *ağız*: ağız (EUTS: 7).

3.1.5. *alın*: alın (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 548); *alın*: alın, kafanın önündeki eğim (EDPT: 147); *alın*: 1. Alın 2. Ön taraf (EUTS: 11)

3.1.6. *avut*: avuç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 564); *adut~avut~adhut*: avuç (EDPT: 44); bk. *adut* (EUTS: 6).

3.1.7. *baş*: insan başı; genel olarak baş (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 576); *baş*: ‘head’ baş, insan başı, anatomik bir organ adı; mecazen ordunun başı veya coğrafik oluşumların başlangıcı anlamlarında kullanılmıştır (EDPT: 375); *baş*: baş, kafa (EUTS: 35).

3.1.8. *boguz*: boğaz (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 593); *boguz~boğoz*: boğaz, gırtlak (EDPT: 322); *boguz*: boğaz (EUTS: 46).

3.1.9. *boyn~boyun*→*boyn*: insan vb.nin boynu (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 596); *boyn*: ‘the neck, sometimes specifically the back of the neck’ boyun, bazen de boynun arka kısmı yani *ense* anlamında kullanılır (EDPT: 386); *boyn*: boyun, ense, vücut (EUTS: 49).

3.1.10. *büt*: but, ayak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 604); *but*: ‘the leg’ bacak (EDPT: 297); *but*: but, ayak, bacak (EUTS: 55).

3.1.11. *çıçalak*: serçe parmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 621); *çıçalak*: ‘the little finger’, küçük parmak, serçe parmağı (EDPT: 621).

3.1.12. *çıçamuk*: yüzük parmağı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 621); *çıçamuk*: ‘the ring finger’ yüzük parmağı (EDPT: 621); *çıçamuk*: küçük parmak (EUTS: 61).

3.1.13. *elig*: el (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 637); *elig*: ‘hand, forearm’, el, kolun ön kısmı (EDPT: 140); *älig*: el (EUTS: 71).

3.1.14. *ernek~ernek*: parmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 643); *ernek*: parmak (EDPTÇ 234); *ärngäk*: parmak (EUTS: 75).

3.1.15. *kañrik*: damak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 683); bk. *tamgak*: ‘throat; the spft palate’, gırtlak; yumuşak damak (EDPT: 505); *tamgak*: damak (EUTS: 222).

3.1.16. *kapak*: göz kapağı; kızlık zarı 192/164 (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 683); *kapak*: ‘eyelid’ göz kapağı (EDPT: 582); *kapak*: göz kapağı (EUTS: 166).

3.1.17. *karak*: göz, gözbebeği (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 685); *karak*: ‘eyeball’ göz yuvarı, göz küresi (EDPT: 652); *karak*: gözbebeği, bakış (EUTS: 167)

3.1.18. *kara karak*:→ *karak*: gözün karası (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 685); *kara karak*: ‘iris’ gözün iris tabakası, siyah kısmı (EDPT: 652).

3.1.19. *ürün karak*: göz akı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 934); *ürün karak*: gözün beyaz kısmı (EDPT: 652)

3.1.20. *kâş*: kaş (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 691); *kaş*: ‘eyebrow’ kaş (EDPT: 669); *kaş*: kaş (EUTS: 169).

3.1.21. *kazı*: insan karnının boğumları (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 696); *kazı*: ‘rolls of fat (ukun) on a man’s belly’ şişman birinin karnındaki veya göbeğindeki boğumlar (EDPT: 681).

¹hapax legomenon: Yunanca kökenli bir kelime çiftidir. Sadece bir kere kullanılan anlamına gelmektedir. Söz konusu kavram için Clauson ‘occurring only once’ yani ‘sadece bir kere kullanılan’ açıklamasını yapmıştır (Clauson, 1972: XXXIV). Buradan hareketle *hapax* teriminin tarihi Türkçe metinlerde sadece bir kere kullanılan fakat günümüzde izine rastlanmayan kelimeler için kullanıldığı anlaşılmaktadır (Yıldız, 2014: 39). Süer Eker de *hapax* terimi için *hap*. kısaltmasını kullanmış ve “tek örnek” karşılığını vermiştir (Eker, 2011: XVII).

- 3.1.22. kesme: kakül, zülüf, perçem (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 706); kesme: 'a lock of hair which they cut, curl, and let fall on the cheek verse' kakül, lüle, saç kesim biçimi (EDPT: 750-751).
- 3.1.23. kıval: biçimli burun (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 716); kıval²: 'a well shaped bridge of the nose' güzel, biçimli burun (EDPT: 584).
- 3.1.24. köl~kol: kol (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 726); kol: kol, pek çok modern dilde kol hatta el anlamında kullanılmaktadır (EDPT: 614); kol: kol (EUTS: 180).
- 3.1.25. kögüz: göğüs (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 734); kögüz: 'chest, breast' göğüs (EDPT: 714); kögüs~kögüz: göğüs; kalp (EUTS: 114).
- 3.1.26. köt: göt, kış (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 742); köt: 'backside, buttocks' arka taraf, kış, popo (EDPT: 700).
- 3.1.27. köz: göz (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 743); köz: göz (EDPT: 756); köz: göz (EUTS: 119).
- 3.1.28. kuçak: kucak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 744); kuçak: 'the bosom, lap' sine, göğüs, döş(EDPT: 591).
- 3.1.29. kudruk: kış, göt (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 745); kudrug~kudruk: 'used for metaph. for anus' kış, göt, anüs (EDPT: 604); kudrug: kuyruk anlamındadır (EUTS: 185).
- 3.1.30. kulak: kulak → *kulxak*, *kulkak* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 746); kulkak: kulak. *kulkak* biçimi kelimenin ilk formudur (EDPT: 621); kulak: kulak ~ kulgak~kulkak (EUTS: 185).
- 3.1.31. menjiz: insanın rengi, beniz (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 764); beniz: 'the shape and complexion of women' kadınlarda deri rengi, cilt görünümü (EDPT: 352); mângiz: beniz, görünüş (EUTS: 129).
- 3.1.32. miñi: beyin (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 764); béñi: 'brain' beyin (EDPT: 348); miyi: beyin (EUTS: 131)
- 3.1.33. saç: saç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 797); saç: saç; genellikle insan başındaki saç anlamında kullanılır (EDPT: 794); saç: saç (EUTS: 192).
- 3.1.34. sakak: çene (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 800); sakak: çene (EDPT: 808).
- 3.1.35. sakal: sakal (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 800); sakal: 'beard' sakal(EDPT: 808); sakal: sakal (EUTS: 194).
- 3.1.36. sırt: kalın kıl (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 821); sırt: 'thick, coarse hair' kalın saç (EDPT: 846).
- 3.1.37. tamak~tamgak: boğaz → *tamgak* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 850); tamgak: 'the throat perhaps more precisely the soft palate, boğaz, gırtlak, yumuşak damak (EDPT: 505); tamak: damak, gırtlak, boğaz (EUTS: 222).
- 3.1.38. ten: vücut (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 868); tan: 'body' vücut (EDPT: 510).
- 3.1.39. teri: deri (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 871); teri: 'the skin, hide' deri (EDPT: 531); täri: deri (EUTS: 234).
- 3.1.40. tıl: genel olarak dil (lisan); konuşma organı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 876); tıl: dil (EDPT: 489); tıl: ~til: dil (EUTS: 239).
- 3.1.41. tırnak: tırnak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 878); tırnak: insan veya hayvan tırnağı (EDPT: 551); tırnak: tırnak~tırngak~tırangak: tırnak (EUTS: 237).
- 3.1.42. tiş~tiş: diş (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 878); tiş: diş. Kelimenin vokali önceden *ı* idi. Fakat günümüzde her zaman *i* vokalli şekli kullanılmaktadır (EDPT: 556); tiş: diş (EUTS: 241).
- 3.1.43. tirsgek: elin dirseği (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 883); tirsgek: dirsek (EDPT: 553).
- 3.1.44. tiz: diz (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 885); diz: diz (EDPT: 570); tiz: diz (EUTS: 242).
- 3.1.45. top~topık: top (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 892); top: 'a rounded protuberant bone' yuvarlak ve dışa doğru çıkık kemik (EDPT: 437-438).
- 3.1.46. töpü: insanın tepesi, başın üstü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 896); töpü: 'man's head', insan başı (EDPT: 436); töpü: tepe (EUTS: 249).
- 3.1.47. tulun~tulun: göz ile kulak arası (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 899); tulun: the temples (anatomical); hence the hair on the temples, and later more generally a lock of hair' (EDPT: 501); tulung: şakak (EUTS: 252).
- 3.1.48. tū: vücuttaki kıl, tüy (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 907); tü: 'specially the hair of the body' genel olarak vücuttaki kıl ve tüyler (EDPT: 433); tü: saç, kıl (EUTS: 256).
- 3.1.49. uça: sırt (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 915); uça: sırt, arka, kalça, rahim vb. anlamlarda kullanılan anatomik bir terimdir (EDPT: 20); uça: sırt, arka, kuyruk, kuyruk sokumu (EUTS: 261).
- 3.1.50. yañak: ağzın iki tarafında dişlerin oturduğu kemik (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 949); yañak~yañgak: yanak (EDPT: 948).

² hap. leg.

3.1.51. yin~yèn: beden, insan vücudu, deri (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 976); yin: 'the human body' insan vücudu, bedeni (EDPT: 941); yin: deri, cilt (EUTS: 297).

3.1.52. yūz~yüz: yüz, çehre (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 885); yüz: 'face' yüz, çehre (EDPT: 983); yüz: yüz, çehre, sima (EUTS: 307).

3.2. İç Organlar

3.2.1. bağır: karaciğer (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 569); bağır: karaciğer (EDPT: 317); bağır: karaciğer, göğüs (EUTS: 31).

3.2.2. bağırsuk: bağırsak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 570); bağırsak~bağırsuk: iç organ (EDPT: 317); bağırsak~bağırsuk: 1. bağırsak. 2. merhamet (EUTS: 31).

3.2.3. bız: deri ile et arasında bulunan beze (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 591); bız: 'a swelling on the surface of the body which does not break the skin, tumour, boil' derinin yüzeyinde meydana gelen şişme, kabarma, tümör, kan çıbanı (EDPT: 388); bız: kabarcık, beze (EUTS 40).

3.2.4. böğür: böbrek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 597); böğür (EDPT: 328); böğür: kalça (EUTS: 56).

3.2.5. bokuk: boğaz çıkıntısının iki tarafında bulunan et bezi, tiroit (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 593); bokuk (?bokok): 'a swelling esp. In the throat' in humans 'goitre, double chin' tiroit (EDPT: 313); bokak~bukuk~bukak: boğaz uru, şiş (EUTS: 47).

3.2.6. bükün: kör bağırsak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 607); bükün: iç organ, bağırsaklar. (EDPT: 320).

3.2.7. bökseg: göğsün üst kısmı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 597); 'the upper part of the chest, a woman's breasts' göğsün üst kısmı, kadının göğsü (EDPT: 329); böksek:~büksäk: karın (EUTS: 49).

3.2.8. ilik: Oğuzcada ilik → *yilik* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 664); ilik: bk. yilik: 'marrow', ilik (EDPT: 927-928); yilik: ilik (EUTS: 296).

3.2.9. kân~kan: kan (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 681); kan: 'blood', kan (EDPT: 629); kan: kan (EUTS: 164).

3.2.10. karın: karın; mide (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 687); karın: 'belly, abdomen'göbek, karın, mide (EDPT: 661); karın: karın (EUTS: 168).

3.2.11. kasıg: ağzın sağlı sollu iç kesimleri, çene dipleri (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 690); kasıg: 'the inside of the mouth on the right and left' ağzın iç kısmının sağ ve sol kısımları (EDPT: 666).

3.2.12. kawuk: mesane, sidik torbası→*kavuk* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 694); kavuk: 'the bladder' mesane, idrar torbası (EDPT: 583).

3.2.13. kurugsak: mide (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 2014); kurugsak: 'stomach', mide, karın (EDPT: 657); kurugsak: kursak, karın (EUTS: 20).

3.2.14. ömgen: şahdamarı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 787); ömgen: 'an anatomical term, the jugular vein' şahdamarı (EDPT: 159); ömgän: boğaz, boyun şıryanı (EUTS: 150).

3.2.15. öpke: akciğer, ciğer (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 788); öpke: akciğer (EDPT: 9); öpke: 1.övke: öfke 2. ciğer (EUTS: 152).

3.2.16. öt: safra kesesi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 792); öt: öd; safra kesesi (EDPT: 35); öt: 1.nasihat, ögüt 2.öd. (EUTS: 154).

3.2.17. özek: omurilik (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 794); özek: omurilik (EDPT: 285).

3.2.18. sinir: sinir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 825); sinir: kas, adale, sinir (EDPT: 841); singir: sinir (EUTS: 206).

3.2.19. solak: Kıpçak lehçesinden dalak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 827); solak: 'the spleen' dalak (EDPT: 826).

3.2.20. talak: dalak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 848); talak: dalak (EDPT: 495); tal: 2. dalak (EUTS: 221).

3.2.21. tamur: vücuttaki damar →*tamar* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 851); tamar/tamır: 'vein, artery' damar, atardamar (EDPT: 508); tamar: damar (EUTS: 222)

3.2.22. yulun: omurilik (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 994); 307); yulun: 'spinal cord' omurilik (EDPT: 930).

3.2.23. yürek: kalp, yürek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 994); 307); yürek: yürek (EDPT: 199); yürek: yürek (EUTS:307).

3.3. Kemik ve Eklem Adları

3.3.1. aşuk: insanın ve başka şeylerin aşık kemiği (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 561); aşuk: 'properly the ankle joint of man or animal, aşuk kemiği 'knuckle bone' aşık kemiği (EDPT 259).

3.3.2. bağış: parmakların ve diğer organların eklemeleri; kamış vb. şeylerin boğumları (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 570); bağış: 'the joints of the fingers and other limbs' (EDPT: 321).

3.3.3. başgak: oyluk kemiklerinin üstü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 577); başgak: bk. sapgak³: the part of the body above the lips (EDPT: 786).

3.3.4. bilek: bilek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 587); bilek: 'the wrist' bilek (EDPT: 338-339); biläk: bilek (EUTS: 42).

3.3.5. çügde: kulakların arkasında, kafada bulunan kemik çıkıntısı, kafa baltası (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 630); çügde: 'the projecting bone behind the ear' kulağın arkasındaki kemik çıkıntısı (EDPT: 414); çöktä: kulak arkasındaki çıkık kemik (EUTS: 65).

3.3.6. egin: kürek kemiği, omuz (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 634); egin: omuz (EDPT: 109); ägin~ängin: omuz (EUTS: 69).

3.3.7. emirçge: kıkırdak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 638); emirçge⁴: kıkırdak; kıkırdaksı (EDPT: 164).

3.3.8. enek: ağızın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 640); enek: 'lower jaw, jawbone, chin' çene, çene kemiği (EDPT: 183); ängäk: çene kemiği, çene (EUTS: 72).

3.3.9. içegü: kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 660); içegü: 'intestines, entrails' iç uzuv, iç organ, bağırsaklar (EDPT: 25); içägü: iç, bağır, derun (EUTS: 88).

3.3.10. kewig: burnun kıkırdağı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 707); kewig: 'the cartilage (?septum) of the nose' kıkırdak, burun kıkırdağı (EDPT: 688).

3.3.11. koņragu: kulak ardı kemiği, kulağın altındaki kemik çıkıntısı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 728); koņrağü: 'the prominent bone behind the ear' kulak arkasındaki kemik (EDPT: 640).

3.3.12. kudruçak: kuyruk sokumu kemiği (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 745); kudurçak⁵: 'the tail bone' kuyruk sokumu kemiği (EDPT: 606); kuduçak: kuyruk kemiği bk. kudruçak III, 179-11 (Atalay, 373).

3.3.13. küsri: kaburga kemikleri (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 758); küsri⁶: 'it might be expected that a normal anatomical term would be commoner' bu kelime genel anatomik bir kelime olarak açıklanmaktadır (EDPT: 751).

3.3.14. ogrug: ilk omur kemiği → *owrug* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 771); ogrug: 'collar-bone' köprücük kemiği (EDPT: 90).

3.3.15. owrug: ilk omur kemiği; kemiklerin eklemi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 780); owrug: bk. oğruğ: 'collar-bone' (EDPT: 13, 90).

3.3.16. süñük: kemik (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 840); süñük (?süñök): kemik anlamında kullanılmakla beraber *süñök* kullanımında olduğu gibi farklı telaffuzları da mevcuttur. Ağızlarda *söñek*, *süñek*, *süñgek*, *süyek*, *soñak* şekillerinde kullanılmaktadır. Kırg. *sök*, Kaz. *söyek*, Özb. *suyak*, Kkal., Kum., Nog. *süyek*, Az. *sümük*, Tkm. *süñk*, *süyek* (EDPT: 838); söngük: kemik (EUTS: 210).

3.3.17. yamız: kasığın iki yanı; kalça kemiğinin iç uçları (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 947); yamız: 'the groin' kasık; sonu 'z' ile biten birkaç organ adından biridir (EDPT: 940); yamız: kasık (EUTS: 283).

3.3.18. yän: kalça kemiklerinin başları; kalça kemiği (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 948); yan: kalça; kalça kemiğinin başları 'originally an anatomical term the hip, the heads of the hip-bones' (EDPT: 940); yan: kalça, yan (EUTS:283).

3.3.19. yañak: ağızın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 949); yañak: properly 'the cheek-bone', but sometimes used more generally for 'cheek', and metaph. for 'the side' of something. 'Çene kemiği, çene ve bir şeyin yan tarafı' anlamında kullanılmaktadır (EDPT: 948); yanggak: yan, taraf (EUTS: 283).

3.3.20. yarık: iki bacağıın kalça kısmındaki uçları (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 953); yarık: 'the heads of the thigh-bones in the sockets of the hips' (EDPT: 962).

3.4. Üreme Organları

3.4.1. am: Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kadınlık organı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 549); am: vulva; tılak gibi kadınların dış genital organlarını oluşturan yapıların tümü (EDPT: 155).

3.4.2. bitrik: bızır, klitoris (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 591); bitrik: bitrik: 'clitoris' klitoris, bızır, dılcık (EDPT: 307).

3.4.3. çekik: küçük çocuğun pipisi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 618); çekig: 'the penis of a boy when he is small' çocuk pipisi (EDPT: 415).

3.4.4. çübek: çocuğun çükü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 630); çübek⁷: penis, vajinanın karşıtı (EDPT: 396).

³ hap. leg.

⁴ hap. leg.

⁵ hap. leg.

⁶ hap. leg.

⁷ çübek: hapax legomenon. But such words are often omitted in the dicsts.; perhaps an earlier form of the syn. word çük (EDPT: 396).

3.4.5. emig: meme (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 638); emig: bu kelime “meme, meme başı, meme ucu” genel anlamıyla “göğüs” anlamında kullanılmaktadır. *emik*, *emcek* gibi türevleri de vardır (EDPT: 158); emig: meme (EUTS: 71).

3.4.6. oğulçuk: kadının rahmi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 771); oğulçuk: ‘womb’ rahim, dölyatağı (EDPT: 86).

3.4.7. sik: erkeklik organı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 823); sik: penis (EDPT: 818).

3.4.8. sökrük: kadının malı (avret yeri) (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 831); sökrük⁸: kadının cinsel üreme organı (EDPT: 822).

3.4.9. taşak: taşak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 860); taşak: testis (EDPT: 561).

3.4.10. tılak: Çigil lehçesinde kadının organı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 877); tılak: clitoris (EDPT: 495).

3.4.11. yemdü: kasık kılı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 965); yamdu: kasık III, 31-2 (Atalay, 739).

3.4.12. yamız: kasığın iki yanı; kalça kemiğinin iç uçları (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 947); yamız: kasık (EDPT: 940); yamız/yomuz: kasık (EUTS: 283).

3.4.13. yıgaç: adamın penisi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 969); yıgaç (EDPT: 899).

3.4.14. yumurtga: insan ve sair hayvanın taşacağı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 988); yumurtga: testis (EDPT: 938); yumurka: yumurta (EUTS: 305).

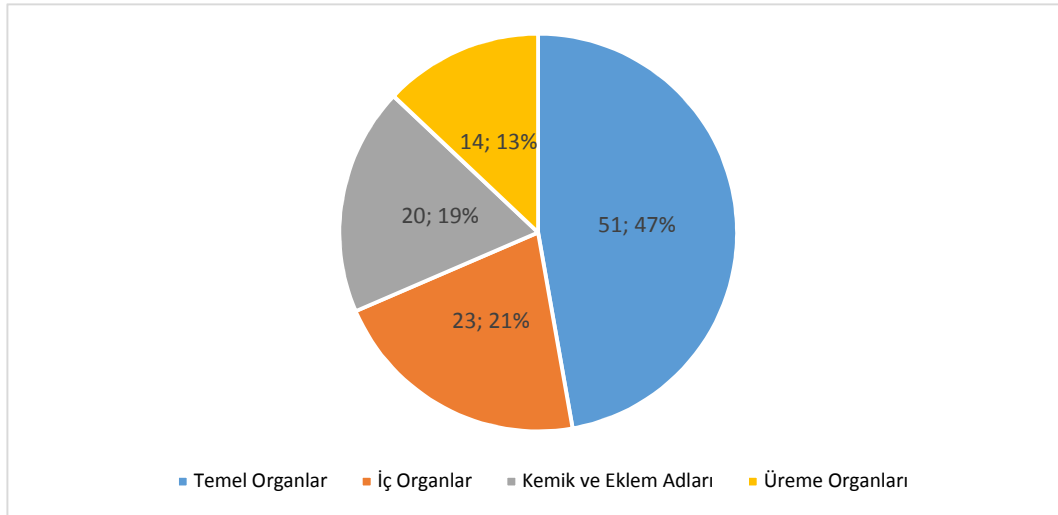
Sonuç

1. İncelemede DLT’te kullanılan vücut ve organ adlarıyla ilgili toplam 108 kelime tespit edilmiştir.

2. Temel organlar, iç organlar, kemik ve eklem adları ile üreme organları başlıkları altında tasnif edilen söz varlığı kendi içinde incelendiğinde en fazla 51 kelimeyle *temel organlara* (baş, el, ayak, ağız, alın, avuç, göz, kulak, saç, dil, yüz vb.) ait kelime tespit edilmiştir. Onu ikinci sırada 23 kelimeyle *iç organlar* (bağır, bağırsak, beyin, mide, dalak, damar kalp vb.), 20 kelimeyle *kemik ve eklem adları* (aşık, kıkırdak, omurilik, kaburga, kalça kemiği vb.), 14 kelimeyle *üreme organları* (penis, meme, kasık, yumurta, rahim vb.) takip etmiştir.

3. Söz varlığı yüzde olarak incelendiğinde temel organlar %47, iç organlar %21, kemik ve eklem adları %19 ve üreme organları ise tüm kelimelerin %13’ünü oluşturmaktadır.

Tablo 1: Yüzyılda Dîvânü Lugâti't-Türk'te Görülen Vücut ve Organ Adları

4. Çalışmada *çübek*, *sökrük*, *bağış*, *sapğak*, *emirçge*, *kudurçak*, *küsri*, *kıval* gibi 8 madde başı hapax legomenon olarak kullanılmıştır.

5. Temel organ adlarından *baş*, *ayak*, *el*, *dil*, *yürek*, *ağız*, *alın* gibi pek çok organ adı bugün bütün Türk lehçelerinde canlı bir şekilde kullanılmaktadır.

6. İncelemede 108 kelimenden 43’ünün Eski Uygur Türkçesi Sözlüğünde bulunmadığı, buna karşılık 65 kelimenin hem DLT’de hem de Clauson’un Sözlüğünde madde başı olarak bulunduğu tespit edilmiştir.

7. Dîvân’da geçen organ ve vücut adlarının bazıları hem organ adı hem de mecazi anlamda kullanılmaktadır: *öpke* “karaciğer; öfke”, *bağırsak~bağırsuk* “bağırsak, merhamet”, *öt* “safra kesesi; nasihat, öğüt”, *baş* “baş, kafa; ordunun başı, coğrafi oluşumların başlangıcı” buna örnek olarak gösterilebilir.

⁸ hap. leg.

8. Organ adlarıyla ilgili bu veriler beraberinde o dönemde görülen hastalıklar, tıp terimleri, tedavide kullanılan araç gereçler, ilaç isimleri ve hastalıklara karşı kullanılan tedavi yöntemleri hakkında da ipuçları verecektir.

9. Sonuç ve veriler kısmında da görüldüğü üzere madde başları büyük oranda Türkçe kökenli kelimelerden oluşmaktadır.

KAYNAKÇA

- AYDEMİR, Adem (2014). "Divanü Lûgat-it-Türk'te İnsan Vücuduna Ait Sözcükler", *International Journal of Language Academy*, Vol. 2/4, s. 412-444.
- BİLGE, Kilisli Rifat (1987), "Divânü Lugâti't-Türk ve Emiri Efendi", *Türk Dili*, C. 106, S. 430, s. 182-199.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2000). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CLAUSON, S. G. (2007). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler, (Çev. Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, S.1, s. 185-196.
- COŞAR, A. Mevhibe, GÜNEŞ, Bahadır (2011). "Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-I: Divânü Lugâti't-Türk ve Kaşgarlı Mahmud Üzerine Yazılan Makaleler" C. 21, *Türkiyat Mecmuası*, s. 167-231.
- EKER, Süer (2011). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2007). *Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GENÇ, Reşat (1997). *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2010). *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk Cilt IV*, (Haz. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2014). *Divanü Lûgat-it-Türk Cilt IV*, (Haz., Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Ankara: TDK Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). *Divânü Lugati't-Türk*, Cilt I, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). *Divânü Lugati't-Türk*, Cilt II, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). *Divânü Lugati't-Türk*, Cilt III, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud (2006). *Divânü Lugati't-Türk*, Cilt IV, (Çev. Besim Atalay), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOCAGÖZ, Samim (1972). "Divanü Lûgat-it-Türk ve Hocam Kilisli Rifat Bilge", *Türk Dili*, C. XXVI, S. 250, s. 319-322.
- KURGAN, Şükrü (1972), "Divânü Lugâti't-Türk Üzerine", *Türk Dili* (Divânü Lugâti't-Türk Özel Sayısı), C.XXVII, S. 253, Ankara, s.60-81.
- NADİR, İlhan, ŞENEL, Mustafa (2008). "Divânü Lugâti't-Türk'te Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları" *Turkish Studies Dede Korkut Özel Sayısı*, C.3, S.1, s. 259-277.
- YILDIZ, Hülya (2014). "Yakutçayla Tanımlanabilen Hapax Legomenon'lar-II Ünsüzle Başlayan Hapax'ların Durumu", *Sibirya Araştırmaları*, S.5, s. 37-54.

EKLER

SÖZLÜK⁹

A

adâk: ayak.

am: Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kadınlık organı.

anğ: yanak. I, 40-16 (Atalay, 25)

adut: avuç.

âğ: iki bacak arasındaki boşluk.

agız: insanın ve bütün hayvanların ağzı.

agruğ süngüğü: omurga kemiklerinin önce geleni, birincisi, ilki. (Atalay, 12)

alın: alın.

arka: sırt.

art: boyun, art.

art saç: arka saç (Atalay, 37)

aşuk: insanın başka şeylerin aşık kemiği.

avut: avuç.

aya: aya, avuç içi

ayak: ayak → *adâk*

azak: bazı Kıpçak, Yemek, Suvar ve Bulgarlarda ayak.

azig: hayvanların azı dişi.

B

bağır: karaciğer.

bağırsuk: bağırsak.

bağış: parmakların ve diğer organların eklemleri; kamış vb. şeylerin boğumları.

baş: insan başı; genel olarak baş (hayvan, bitki, eşya, dağ vb.)

başgak: oyluk kemiklerinin üstü

biz: deri ile et arasında bulunan beze.

bilek: bilek.

bitrik: bizir, klitoris.

bogundı: hayvan mesanesi.

boguz: boğaz.

boyun: → boyun

boyın: insan vb.nin boynu.

bögür: böbrek.

bukuk: boğazın her iki yanında deri ile et arasında peyda olan et bezleri. (Atalay, 112)

büt: but, ayak.

⁹ Madde başlarının hazırlanmasında Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun birlikte hazırladıkları *Kaşgarlı Mahmud Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* adlı esrinin dizin kısmından istifade edilerek hazırlanmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 538-995)

bökseğ: göğsün üst kısmı
bükün: kör bağırsak.

Ç

çekik: küçük çocuğun pipisi.
çübek: çocuğun çükü.
çıçalak: serçe parmak.
çıçamuk: yüzük parmağı.
çügde: kulakların arkasında, kafada bulunan kemik çıkıntısı, kafa baltası

E

egin: kürek kemiği, omuz.
eliğ: el
onğ eliğ: sağ el. I, 41-5, 72-14 (Atalay, 438)
emiğ: meme.
emirçge: kıkırdak.
eñek: ağzın iki yanında, çeneden azı dişlerine kadar olan bölge.
ernek: parmak.
erñek: parmak.

I

idlınçu saç: erkeğin sonradan bırakılan saçı. I, 133-20 (Atalay, 214)

İ

iç et: ciğere yapışık olan ince et.
İçegü: kaburga kemiklerinin içinde kalan kısım.
ilik: Oğuzcada ilik → yıllık
irin: dudak.

K

kan: kan.
kayırık: damak.
kapak: göz kapağı.
kapak: kızlık zarı.
karak: göz, gözbebeği
ot karak: gözün gören yeri. I, 382-18 (Atalay, 266)
kara karak: göz karası.
ürüñ karak: göz akı.
karın: karın, mide.
kasığ: ağzın sağlı sollu iç kısmı, çene dipleri.
kâş: kaş.
kavuk: sidik torbası → katuk
kazi: insan karnının boğumları; atın karnının semizliği.
kesme: kakül, zülüf, perçem.
kewiğ: burnun kıkırdağı.
kıwal: biçimli (burun).
köl~kol: kol.
koñ et: etin kas kısmı.
koñrağı: kulak ardı kemiği, kulağın altındaki kemik çıkıntısı.
koyun: koyun, kucak. III, 18-3 (Atalay, 353)
köğüz: göğüs.
köt: göt, kış.
köz: göz.
kuçak: kucak.
kudruçak: kuyruk sokumu kemiği.
kudruk: kuyruk.
kuduçak: kuyruk kemiği. bk. kudruçak III, 179-11 (Atalay, 373)
kulak: kulak. →kulxak, kulkak
kulxak: kulak.
kulkak: kulak.
kurugsak: mide.
küjek: saç perçemi ve zülüfü.
küsri: kaburga kemikleri.

M

meñiz: insanın rengi, beniz.
miñi: beyin.

O

ogruğ: ilk omur kemiği. → owrug
ogulçuk: kadının rahmi.
owruğ: ilk omur kemiği.
owruğ: kemiklerin eklemi.

Ö

ömgen: şah damarı.

öpke: akciğer, ciğer.
öşün: omuz başı.
öt: safra kesesi.
özek: omurilik.

S

saç: saç.
sakak: çene.
sakal: sakal.
sırt: kalın kıl.
sik: erkeklik organı.
siñir: sinir.
solak: Kıpçak lehçesinden dalak.
sügrüg: kadının avret yeri. I 478-10 (Atalay, 548-549)
sünük: kemik.

T

talak: dalak.
tamak: boğaz → tamgak
tamgak: damak.
tamur: vücuttaki damar. → tamar
taşak: taşak.
ten: vücut.
teri: deri.
til: genel olarak dil (lisan); konuşma organı.
tilak: Çiğil lehçesinde kadının organı.
tırnak: tırnak.
tiş ~ tiş: diş.
tirsgek: elin dirseği.
tiz: diz.
top: top..
topık: top.
töş: döş, göğsün başı, göğüs.
tulun: göz ile kulak arası. 202/173
tulun: göz ile kulak arası. 606/498
Not: imlada aynı madde başının farklılık gösterdiği noktada Ercilasun 2014'de kelimelerin geçtiği yer gösterilmiştir.
tuyag: toynak.
tū: vücuttaki kıl, tüy.
töpü: insanın tepesi, başın üstü.

U

uç: sırt.
uğluk: kol kemiğinin kalın kısmı

Y

yamdu: kasık. III, 31-2 (Atalay, 739)
yamuz: kasiğin iki yanı; kalça kemiğinin iç uçları.
yān: kalça kemiklerinin başları; kalça kemiği.
yajak: ağzın iki tarafında, dişlerin oturduğu kemik
yarık: iki bacağı kalça kısmındaki uçları.
yığaç: adamın penisi.
yülik: Oğuzcada ilik.
yin-yén: beden, insan vücudu; deri.
yulun: omurilik.
yumurtga: insan ve sair hayvanın taşıdığı.
yürek: kalp, yürek.
yüz-yüz: yüz, çehre.

KISALTMALAR

DLT Dîvânu Lugâti't-Türk
EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish
EUTS Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Az. Azerbaycan Türkçesi
Kaz. Kazak Türkçesi
Kırg. Kırgız Türkçesi
Kkal. Karakalpak Türkçesi
Kum. Kumuk Türkçesi
Nog. Nogay Türkçesi
Özb. Özbek Türkçesi
Tkm. Türkmen Türkçesi
bk. bakınız
hap. leg hapax legomenon
vb. ve benzeri
metaph. mecaz